

Het orkest als groep

Oud-*Groepen*-redacteur Frits van Hest en Salvatore Vitale interviewden violiste en voormalig concertmeester Cécile Huijnen, die vertelt hoe het eraan toe gaat in symfonieorkesten. Daar heeft ze het een en ander op aan te merken, ook al staat daar de grote voldoening van gezamenlijk mooie muziek maken voor publiek tegenover.

‘Groepsdynamiek in een orkest is zo belangrijk. Het gaat veel over veiligheid. Een orkest is bijna per definitie een onveilig bedrijf.’

Door Frits van Hest en
Salvatore Vitale

Ouverture

Cécile Huijnen (Landgraaf, 1965) begon met vioolspelen op haar zevende, haar moeder was amateurvioliste. In 1987 won ze het prestigieuze tweejaarlijkse Oskar Back Concours. Ze schaarde zich daarmee in de rij van beroemdheden als Emmy Verhey, Vera Beths, Jaap van Zweden, en Salomé Bonnema, de winnaar van dit jaar. In 1990 werd ze, vierentwintig jaar jong, concertmeester van het toenmalige Nederlands Balletorkest. Hoeveel talent en succes ze ook had, ze is nooit een typisch vioolmeisje geweest. Op de middelbare school had ze een hekel aan studeren en was ze een alto-punk, op het conservatorium kwam ze te laat op haar eerste les en verscheen ze het liefst in motorjack. Zelfs nu nog worstelt ze met uitstelgedrag wanneer ze een stuk moet instuderen: liever eerst de kat verzorgen, drie cappuccino's en eindeloze appjes en telefoongesprekken met zus en boezemvriendin (Huijnen, 2021, p. 26-28). Aan de term 'vioolmeisje' heeft ze altijd een bloedhekel gehad. Even denigrerend als balletmeisje of paardenmeisje, vindt ze.

‘Ik deed er alles aan om geen vioolmeisje te zijn. Maar ik was het natuurlijk wel. Ik ben het nog. En ik kleur nog steeds graag buiten de lijntjes’ (Huijnen, 2021, p. 12-13).

Muzikale hoogtepunten maakte ze onder andere mee bij het Rotterdams Philharmonisch Orkest, het Radio Philharmonisch en

sommige buitenlandse orkesten. Maar ook met het Gelders Orkest, dat in 2019 onder de naam Phion fuseerde met het Orkest van het Oosten. 'In 2000 kwam ik bij Het Gelders Orkest en daar kon ik het allround symfonisch repertoire gaan spelen. Heerlijk. Brahms, Mahler, Bruckner en zo, maar ook Wagner. *Tristan und Isolde*. Die partituur! Meer dan vijf uur fantastische muziek, een waanzinnige uitdaging.'

Het mooiste van haar functie als concertmeester vond zij onderdeel van het collectief te zijn en tegelijkertijd de muzikale richting te mogen bepalen. Als concertmeester zit je als aanvoerder van de eerste violisten vooraan in het orkest, vlak naast de dirigent, en zo ben je als het ware de bemiddelaar tussen de dirigent en het orkest in zijn geheel. Violsolo's in een symfonie of een ander groot concertant werk worden door de concertmeester gespeeld.

Na drieëndertig jaar vast dienstverband concludeerde ze dat het genoeg was geweest. Ze kon de balans die ze nodig had in haar leven niet meer vinden. Desastreuze bezuinigingen onder leiding van de VVD-minister Halbe Zijlstra gaven de eerste aanzet.

'Ik werd meer een troubleshooter dan musicus. Ineens hadden we een 0,6 baan met veel minder salaris. En toch moest je op het podium nog steeds voor honderd procent in vorm zijn. Mensen werden bang en onzeker. Desondanks brachten de onzekere tijden ook grote saamhorigheid bij het orkest.'

Een paar jaar na de fusie met het Orkest van het Oosten kwam de ellende van de coronamaatregelen, waardoor orkest en publiek elkaar noodgedwongen niet meer live konden ontmoeten. Al die gebeurtenissen hadden een negatieve impact op haar speelplezier. Het gaf de doorslag om te stoppen met

haar rol in het orkest. Ze was toen 57 jaar en wilde niet wachten tot haar pensioen. 'Als het je meer kost dan het oplevert moet je de enige juiste conclusie trekken. Bovendien is het niet reëel en niet gezond om tot je 67ste aan topsport te doen. Het is fysiek en mentaal zwaar, of je nou strijker, blazer of slagwerker bent. Nu speel ik nog als freelancer, maar dat ga ik niet doen tot mijn pensioen.' Huijnen heeft zich tijdens haar orkestleven vaak onveilig gevoeld. 'Groepsdynamiek in een orkest is zo belangrijk. Het gaat veel over veiligheid. Een orkest is bijna per definitie een onveilig bedrijf', zegt ze, een herhaling van wat ze eerder al had gezegd in *Trouw* (*Trouw*, 17 maart 2023). Op tweede Kerstdag 2023 nam ze in Arnhem afscheid van het Gelders-Overijssels Phion-orkest met Mahlers derde symfonie, met de vaste wil om nieuwe dingen uit te proberen. Een prima keus, want: 'Ik ervaar een nieuw soort vrijheid, op alle fronten.'

Allegro con moto

Voor de beginnende musicus is er nog geen sprake van een onveilige groepsdynamiek in een orkest. Integendeel. Met je zes of acht jaar hoef je geen wonderkind te zijn, maar

Muziek maken gaat geleidelijk tot je identiteit behoren

één ding weet je zeker: je wilt viool leren spelen, je wilt dat magische geluid van de viool zelf laten klinken. Je krijgt lessen op de muziekschool of van je eigen leraar en speelt vol vuur mee in het schoolorkest. Wat een

ervaring om te midden van andere kinderen deel te nemen aan zoiets prachtigs! Vanuit je ooghoeken zie je je trotse ouders en hun vrienden glunderen en je krijgt een staande ovatie. Je overtuiging wordt steeds sterker, je enthousiasme groter. Muziek maken gaat geleidelijk tot je identiteit behoren. Dan, als je zestien bent, schrijven je ouders je voor de schoolvakantie in voor een muziekkamp, bijvoorbeeld bij het beroemde FASO-kamp in Zeist (Federatie Amateur Muziek Orkesten). Voor de eerste keer de grote orkeststukken meespelen, verliefd worden op de muziek en op elkaar! Met een jeugdorkest reis je wekenlang op tournee door het buitenland. Het maakt allemaal een onuitwisbare indruk. Levenslang neem je die herinneringen, de muziek en de vrienden met je mee. Het besluit om aan het conservatorium te studeren is gemakkelijk en na een zesjarige bachelor- en masteropleiding word je na een geslaagd proefspel voor een proefjaar aangenomen in een van de grote Nederlandse orkesten. Door de tachtig tot honderd mede-musici word je vriendelijk ontvangen en begeleid. Geen vuiltje aan de lucht, wat nou, onveilige groepsdynamiek?

Diminuendo

Het orkest als keurslijf

Toch begint er al gauw iets te knagen. Na de enerverende en intensieve opleiding aan het conservatorium, houdt verder studeren voor de werkende orkestleden bijna helemaal op. Andere beroepsgroepen, bijvoorbeeld in de (geestelijke) gezondheidszorg, kennen verplichte supervisies van een ervaren collega en intervisies met gelijkstemde collega's. De baas betaalt geheel of gedeeltelijk de voor het vak vereiste bijscholingen. Aanvul-

lende coachinggesprekken, geen probleem. Carrièremogelijkheden liggen voor je open en jaarlijkse functioneringsgesprekken houden je bij de les. Niets van dit alles voor de

Bijscholing, supervisie, coaching en intervisie?

Bij orkesten een onbekend fenomeen

orkestmusicus. Bijscholing, supervisie, coaching en intervisie? Binnen het instituut van een orkest een onbekend fenomeen. Tegenwoordig bestaat wel het zogenoemde ontwikkelbudget voor cursussen, maar dat wordt niet altijd gebruikt voor het verbeteren van je professionele niveau. Huijnen voelde zich als beginnend concertmeester bij het Balletorkest voor de leeuwen geworpen. 'Geef de beginnende concertmeester een buddy!' adviseert ze. Eenzelfde constructie zou je voor alle beginnende orkestleden kunnen bedenken.

Een orkest is een volgens eeuwenoude regels strak georganiseerde groep. Met elkaar zitten de leden schouder aan schouder tijdens repetities en uitvoeringen, in uniforme kleding in een beperkte ruimte. Elke zucht, onderdrukte nies, elk geurtje, elke gelaatstrek van je buurvrouw/buurman van jaren herken je. Je hebt geen persoonlijke ruimte en geen eigen tijd. In de pauze sta je met elkaar in de rij voor koffie en de wc en tijdens concerten buiten de standplaats weer in de rij voor de bus met zijn nauwe bankjes. Veel orkestleden die als jonge musicus hun carrière bij een orkest begonnen, blijven doorspelen tot hun pensio-

nering. Het is alsof je diep in je zestigste nog steeds in de schoolbanken zit. Of alsof je in een vliegtuig zit op een transatlantische vlucht. Maar dan dag in, dag uit.

Het tijdschema van je werk is dwingend.

Je kunt niet even je vinger opsteken om naar het toilet te gaan. Volgens een onderzoek van het TNO waren Nederlanders in 2023 de kampioenen zitten (in aantal uren) van Europa. Orkestleden lijken dan de superkampioenen. Behalve door het aantal ongezone zit-uren worden de musici in een orkest getroffen door beroepsziekten als spier-, bot- en zenuwaandoeningen. Het is geen overdrijving om te concluderen dat het werk als orkestlid niet alleen fysiek zwaar is maar ook slecht is voor de mentale gezondheid.

De strakke, hiërarchische organisatie van een orkest wordt zichtbaar in de onderverdeling van subgroepen met instrumentalisten die eenzelfde instrument bespelen: strijkers, houtblazers, koperblazers, en slagwerkers. De strijkers op hun beurt zijn weer onderverdeeld in subgroepen van eerste violen, tweede violen, altviolen, celli en contrabassen. Elke instrumentengroep heeft zijn eerste en tweede aanvoerder (die de eerste aanvoerder vervangt als die afwezig is). Concertmeester en aanvoerders zitten in een kringetje rondom de dirigent. Naast hen hun secondanten, zoals de tweede eerste concertmeester en de tweede eerste aanvoerder van de tweede violen, enzovoort. Op 'de tweede stoel' rust een enorme druk, omdat je altijd rekening moet houden met het onverwacht uitvallen van de 'eerste stoel'. Achter de concertmeesters en aanvoerders zitten de *tutti*, de overige orkestleden die geen specifieke functie in het geheel hebben. Jaloezie en afgunst liggen op de loer.

De concertmeester als verbinder en stootkussen

De concertmeester neemt als aanvoerder van de eerste violen een aparte positie in. Behalve dat hij of zij zorgt voor de eenheid van klank en ritme van de tutti, zorgt hij immers voor de verbinding tussen het orkest als geheel en de dirigent. De samenwerking van concertmeester en dirigent kun je het beste vergelijken met die tussen een trainer/voetbalcoach en de aanvoerder van een voetbalteam. Om het contact tussen dirigent en orkest vorm te geven, moet de concertmeester behalve meester in de muziek ook meester in het gebruik van lichaamstaal zijn. Goede non-verbale communicatie is essentieel. Bijvoorbeeld een complimenterende glimlach, corrigerende frons, een knipoog van vreugde of een aanwijzing met de strijkestok, even anders gaan zitten.

Buiten het podium vormen concertmeester, groepsaanvoerders, artistieke commissie, ondernemingsraad en orkestdirectie als het ware een managementteam. De ervaring leert dat voor allerlei zaken wel geluisterd wordt naar dit managementteam, maar dat er weinig naar gehandeld wordt. Als je een van de tutti bent, ben je deel van het collectief. Een 'voordeel', vooral in de strijkersgroep, is dat je je eigen falen kunt wegmoffelen, bijvoorbeeld wanneer je minder gestudeerd hebt of je spel achteruitgaat vanwege je leeftijd of fysiek ongemak.

Van de concertmeester wordt verwacht dat hij met orkestleden die langere tijd minder functioneren in gesprek gaat om te onderzoeken wat er aan de hand is en om eventueel een verbeterplan op te stellen. Formele instrumenten om deze gesprekken te voeren en conclusies te implementeren, zoals er bijvoorbeeld voor functioneringsgesprekken

bestaan, kent de organisatie van een professioneel orkest niet. Huijnen heeft in de loop van de jaren geleerd dat ze dit soort gesprekken nooit wil voeren zonder een collega te raadplegen. 'Als je alles in je eentje doet voelen mensen zich aangevallen door jou persoonlijk.'

In de tijd dat zij concertmeester was heeft zij wel eens pogingen gedaan om groeps gesprekken te houden, maar het commentaar was: 'Laten we dat maar niet meer doen, het gaat goed, laten we niks overhoop halen.' En een week later staat diezelfde persoon voor je: "Het gaat zo niet langer, die collega speelt vals en begint altijd te laat." Wanneer je dan de desbetreffende persoon aanspreekt, is die in zijn wiek geschoten en zegt: "Wie zegt dat?" De persoon waar het om gaat wordt nog banger. Ook al kun je naar een vertrouwenspersoon of naar de directie gaan, in

Vooraf de oudere generatie is bang muzikaal en fysiek niet meer mee te kunnen komen

een orkest is er geen cultuur om zoiets op te lossen. Een angstcultuur ligt op de loer, niemand durft een ander aan te spreken. Iedereen weet dat er iets speelt maar de sfeer is vermijdend, passief-agressief, je durft elkaar niet aan te spreken. Dat is tragisch en het kost veel energie. Toch moet je het met elkaar doen. Een mogelijke oplossing is om je probleem met een vertrouwde collega te bespreken en al samenspelend met elkaar het betreffende muziekstuk te oefenen.

Vooraf de oudere generatie is bang muzikaal en fysiek niet meer mee te kunnen komen. Voor hen is er geen uitweg, er is geen seniorenbeleid zoals bijvoorbeeld voor oudere dansers in een dansgezelschap.'

Finale con brio

Ondanks de fysieke en psychische stress die het leven en werken in een orkest met zich meebrengt, geeft het werk voor de meeste musici blijvend een enorme voldoening. 'Als het goed gaat ben je niet aan het werk, dan ben je collectief aan het genieten. Collectief, dat wil zeggen met orkestleden, solist, dirigent en publiek. Het is fijn om de ontroering van het publiek te zien, dat in stilte de ogen gesloten heeft, in stilte huilt, dat er kippenvel ontstaat bij publiek en spelers. Zo zag ik hoe de haren van een jonge tweede concertmeester bij een mooie en beroemde passage in een Mahler-symfonie omhoog gingen staan. Een eigen samenklink van een orkest creëer je met een dirigent die langdurig blijft en met de groepsaanvoerders. Het is een kwestie van geven én ontvangen. Als je alleen maar volgt, gaat het niet goed. Het is magisch hoe een topdirigent het orkest tot ongekende hoogte brengt en met een minimum aan gebarentaal zijn eigen kippenvelmomenten aan de groep overbrengt.¹ Ook een heel goede solist geeft een geweldige inspiratie aan het hele orkest. Humor helpt ook. We kunnen keihard lachen met elkaar. Dan kan je bij de repetities als orkestleden laten zien dat je pret hebt, dat het niet allemaal zo serieus en strak is. Maar het orkest kan ook zorgen voor verbondenheid in tijden van verdriet. Bijvoorbeeld toen de beroemde dirigent Hartmut Haenchen bij de generale repetitie plotseling

stopte en huilend fluisterde dat hij een dag tevoren zijn zoon had begraven. Daarna hing het orkest aan zijn lippen.'

Als orkest moet je ook buiten de comfort-zone van de klassieken durven te gaan, vindt Huijnen. Zoals het spelen van de met film-beelden gelardeerde muziek uit de *Lord of the Rings* en cross-overs van verschillende muzieksoorten. Dan zie je ook nieuw jong publiek op sneakers dat een ervaring krijgt die het nog nooit heeft gehad. En gelukkig zie je ook dat het jonge publiek dol is op opera en ballet. Het blijft ongelofelijk om dit soort muziekprojecten te doen. En dan na een prachtig concert samen naar het café gaan, nog vol adrenaline.'

Encores

Huijnen vertelt dat haar afscheid bij het Phion geweldig was. Alles wat je van een afscheid mag verwachten was er: de speeches, de sketches met pruiken waarin ze op de hak werd genomen, borrel, bier en bitterballen. Maar het kan er ook heel formeel aan toegaan. Nu zij de keus heeft gemaakt om als gastconcertmeester verder te gaan, voelt ze zich veel vrijer. Twee weken na ons interview zou ze bij het Nedpho de negende van Bruckner spelen. 'Ik ben blij', zei ze daarover, 'het wordt een week genieten. Als gast krijg je te horen: wat fijn dat je er bent.' In de recensie in Trouw (26-02-2024) van dit concert schreef muzikrecensent Peter van der Lint: 'Het begin van het afsluitende Adagio was onwerelds. De violen, aangevoerd door gast-concertmeester Cécile Huijnen legden hun beginmelodie prachtig neer.' De dirigent op die avond was dezelfde die in tranen aan orkest en publiek vertelde dat hij zijn zoon verloren had. Met vloeiende armbe-

wegingen haalde hij de climax van het stuk tevoorschijn en bij het woeste scherzo stond hij bijna te stampen op de bok. Prachtig.

Peter van der Lint, muzikrecensent, was lovend: vijf sterren. De recensie toont hoe de begeesting van één individu, de dirigent, het orkest als groep aansteekt en in vuur en vlam zet, terwijl het orkest het publiek op zijn beurt laaiend van enthousiasme maakt. In dit samenspel van orkest en publiek is de concertmeester de bemiddelaar tussen dirigent en orkest en de recensent de woordvoerder van het ademloze publiek.

Het einde van elk concert wordt gekleurd door oude rituelen. Het publiek juicht, fluit, gilt en bedankt met zijn ongeorkestreerde geluiden de harmonie en ritmisch ordening van het orkest. Het hele orkest staat op. De dirigent buigt. 'Ik vind het mooi als ook alle orkestleden meebuigen', zegt Huijnen. De dirigent krijgt bloemen die hij doorgeeft aan de concertmeester die deze vaak weer doorgeeft aan een van de tutti. Bij een uitzonderlijke avond speelt zelfs het orkest nog een toegift.

Huijnen vindt het niet meer van deze tijd dat iedereen daar in nette kleding staat. Eigentijdse stijlvolle kleding mag ook van haar. De toegiften waarop zij zich verheugt zijn niet alleen het gast-concertmeesterschap in orkesten in binnen- en buitenland, maar ook het coachen van jonge collega's die het concertmeesterschap ambiëren en het geven van inspiratie-lezingen voor organisaties ook buiten de muzikwereld. En niet in het minst het presenteren van het radioprogramma *Diskotabel* dat elke zondag tussen half vijf en zes wordt uitgezonden op NPO Klassiek. Ze volgt Lex Bohlmeijer op, en mag in haar eigen stijl met ervaren musici de zo moeilijke kunst beoefenen van woorden geven aan muzikale impressies.

Conclusies vanuit de groepsdynamica

Concerten zijn de gelegenheden waar orkest en publiek elkaar als groep ontmoeten. Beide groepen worden gedreven door hun verlangen om de esthetische ervaring, het genot en de vreugde van live muziek met elkaar te delen en elkaar door hun samenzijn hierin te versterken. In dit samenzijn heeft het orkest als groep een actieve, gevende rol en het publiek een ontvangende rol. Als passieve toehoorders gaat het publiek er zonder meer vanuit dat topkwaliteit vanzelfsprekend is en trekt het zich niets aan van de noden van orkestmusici. Een orkest is nog een relict van de achttiende- en negentiende-eeuwse hof- en bourgeoiscultuur, een strikt hiërarchische organisatie met de dirigent aan de top, met (ver) daaronder de aanvoerders van de verschillende instrumenten en ten slotte de tutti, te weten de overige musici.

Gelukkig wordt op conservatoria tegenwoordig meer ruimte gegeven aan feedback en evaluaties

Orkestdirecties lijken minder op het welzijn van hun werknemers gericht te zijn dan dit bij andere bedrijfstakken het geval is. Als weerspiegeling hiervan wordt de groepsdynamiek binnen een orkest gekenmerkt door een angstcultuur waarin het geven van feedback aan elkaar wordt ervaren als kritiek op elkaar als persoon. Wat des te pijnlijker is omdat iemands manier van muziek spelen vaak al sinds de kinderjaren tot de kern van zijn identiteit behoort. De groepsnorm lijkt

daarbij vooral dat negatieve feedback er niet kan en mag zijn. Hoewel 'de tijd van ouderwetse en autoritaire dirigenten voorbij is (...) zijn er nog de nodige drempeltjes te slechten' (Huijnen, 2021, p. 155).

In het belang van de geestelijke en fysieke gezondheid van musici is het ongewenst om op de oude manier door te gaan, hoe moeilijk het ook is om tradities los te laten. Gelukkig wordt op conservatoria tegenwoordig meer ruimte gegeven aan feedback en evaluaties. Om een moderne, eigentijdse orkestcultuur te verwezenlijken is echter meer nodig. Conservatoria, de orkestmusici zelf, directies én publiek zullen hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Randvoorwaarden, die in eigentijdse bedrijfstakken al lang normaal zijn, zoals door de baas gefaciliteerde mogelijkheden (zelfs verplichtingen) tot bijscholing, coaching, intervisie en supervisie, functioneringsgesprekken, ouderenbeleid en aandacht voor fysieke en psychische problemen, dienen tot het normale pakket van arbeidsvoorwaarden te behoren. Conservatoria zouden meer aandacht kunnen besteden aan de voorwaarden voor een optimale groepsvorming en een gezonde groepsdynamiek. Musici zijn gerechtigd om een zelfbewuste, trotse positie in te nemen wanneer het over arbeidsvoorwaarden gaat. Directies en publiek zullen meer inzicht en verantwoordelijkheid moeten ontwikkelen wat betreft arbeidsomstandigheden en welzijn van musici. Dat kan voor het publiek bijvoorbeeld door op de toegangskaartjes en abonnementen aan te geven welk percentage van de prijs voor een ticket gaat naar directie, dirigent, andere overhead en naar de musicus. Van het publiek zou ook een financiële bijdrage gevraagd kunnen worden ter bevordering van het welzijn van musici.

Veranderingen in de samenleving, politiek en economie hebben een grote invloed op de organisatie en zelfs op het voortbestaan van orkesten. Nu de samenleving haar ideaal vooral lijkt te richten op sociaaleconomische vooruitgang en fysieke fitheid in plaats van op immateriële waarden, kan men van de politiek in dit opzicht weinig verwachten.

Onlangs werd een papyrusrol gevonden waarin opgetekend stond hoe Plato zich op zijn sterfbed beklaagde over het a-ritmische spel van een jonge fluitiste. Dezelfde Plato

had eerder zijn volgelingen al gewaarschuwd voor veranderingen die jongeren in de vertrouwde muziekpraktijk aanbrachten. Dat kon nooit goed gaan, was zijn oordeel. Twee-enhalf millennium later denken we daar anders over: hoeveel schitterende muziek heeft die verandering niet met zich meegebracht? Musici en publiek hebben elkaar tegen de achtergrond van veranderende sociale omstandigheden steeds opnieuw gevonden. Cécile Huijnen wijst ons als concertmeester een weg die we samen al onderzoekend verder kunnen gaan.

¹ Hoe een dirigent non-verbaal, vanuit een houding van geven en nemen en met een minimum aan gebaren een orkest tot grote hoogte brengt, is schitterend weergegeven in de documentaire Klaus Mäkelä - Towards the flame van Bruno Monsaingeon die onder andere nog te zien is via NPO Plus.

Frits van Hest (fvanhest@hetnet.nl) is niet meer praktiserend klinisch psycholoog-psychotherapeut. **Salvatore Vitale** is klinisch psycholoog-psychotherapeut, specialistisch groepstherapeut en opleider bij de NVGP. Hij werkt in zijn eigen praktijk in Leiden.

Refereren aan:

.....
Hest, F. van & Vitale, S. (2024). Het orkest als groep, een interview met Cécile Huijnen. *Groepen. Tijdschrift voor groepsdynamica & groepspsychotherapie*, 19(3), p. 59-66.

Literatuur

.....
Huijnen, C. (2021). *Kak*. Uitgeverij GrowingStories.

Trouw, 28 mei 2021. *Cécile Huijnen, vioolmeisje tegen wil en dank. 'Klassieke muziek is geen saai en seksloos gebeuren.'* Interview door Peter van der Lint.

Trouw, 7 maart 2023. *Concertmeester Cécile Huijnen (57) stopt ermee: 'In een orkest ligt alles onder een vergrootglas.'* Interview door Peter van der Lint.
.....